

Przemysław J. Sieradzan

Odrodzenie tradycyjnej religii politeistycznej w Republice Mari El

1. Uwagi wstępne

Kampania reformatorska zainicjowana w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich przez Michaiła Gorbaczowa pod koniec lat osiemdziesiątych XX w., której istotnym elementem było złagodzenie cenzury i znaczne rozszerzenie zakresu praw obywatelskich, nie tylko umożliwiła swobodną dyskusję na tematy historyczne i społeczne, ale również stała się impulsem dla tworzenia mniej lub bardziej sformalizowanych zrzeszeń politycznych. Hasło *glasnosti* (jawności) proklamowane przez nowe władze socjalistycznego supermocarstwa zainspirowało przedstawicieli wielu grup narodowościowych do poszukiwań własnej tożsamości etnicznej i kulturowej. W rezultacie liberalizacji życia społecznego na całym obszarze ZSRR powstawały ruchy etnopolityczne. Radykalizm wysuwanych przez nie postulatów był zróżnicowany: niektóre dążyły do odrodzenia rodzimej kultury, inne otwarcie głosiły hasła separatystyczne¹.

Równocześnie z odrodzeniem tożsamości etnicznej wśród narodów Związku Radzieckiego dokonywał się renesans religijności. Głosząca materializm i ateizm doktryna marksizmu-leninizmu, stanowiąca oficjalny światopogląd państwowy, za sprawą dogmatyzmu swoich interpretatorów znalazła się w głębokim kryzysie. Rozczarowanie dotychczas dominującą ideologią sprawiło, że poważnym problemem stała się pustka aksjologiczna i poczucie wszechogarniającej anomii. W odpowiedzi na kryzys tożsamości społeczeństwo radzieckie zwróciło się ku różnym formom duchowości – dotyczyło to zarówno największych i oficjalnie zarejestrowanych grup wyznaniowych, takich jak prawosławne chrześcijaństwo, islam, buddyzm i judaizm, jak też

¹ Zob. B. Nahaylo, V. Swoboda, *Soviet Disunion. A History of the Nationalities Problem in the USSR*, New York 1990, s. 310–315.

i nowych ruchów religijnych oraz rozmaitych parareligijnych form duchowości czy też różnych form ezoteryki i okultyzmu.

Renesans religijności w schyłkowym okresie istnienia ZSRR dotyczył także duchowości politeistycznej. Odrodzeniu etnicznemu i kulturowemu niektórych narodowości towarzyszył wzrost zainteresowania rdzennymi tradycjami mającymi swoje źródło w czasach poprzedzających chrystianizację oraz rodzimymi wierzeniami. Renesans politeizmu w ZSRR miał charakter skrajnie heterogeniczny – każda próba odtworzenia dawnych kultów miała swoją własną specyfikę. W większości przypadków powstawały niewielkie grupy, stawiające sobie za cel rekonstrukcję zapomnianych wierzeń przodków i odtworzenie (często na podstawie skąpych źródeł historycznych i etnograficznych) obrzędów i rytuałów odprawianych od stuleci. Za przykład może tu posłużyć rosyjskie neopogaństwo (*neojazyczestwo*). Choć pierwsze próby rekonstruowania wierzeń prasłowiańskich w Rosji przez intelektualistów i artystów były dokonywane jeszcze w okresie „srebrnego wieku”, który charakteryzowała fascynacja magią, niesamowitością i irracjonalnym wymiarem rzeczywistości, fenomen ten zyskał nieco szerszą popularność dopiero w schyłkowym okresie istnienia ZSRR. Mitologia dawnych Słowian cieszyła się pewną popularnością między innymi wśród tej części rosyjskich nacjonalistów etnicznych, którzy krytycznie oceniali rolę kulturotwórczą, jaką (obce kulturowo w ich przekonaniu) prawosławne chrześcijaństwo odegrało w dziejach Rosji i Rusi. W tych kręgach znaczną popularnością cieszyła się *Księga Welesa*, starosłowiański epos odnaleziony w latach pięćdziesiątych XX wieku, opisujący legendarnych władców i bogów pradawnej Rusi². Równolegle wśród Rosjan niewyznających etnonacjonalistycznych przekonań zyskiwały popularność formy politeizmu nieodwołujących się do tożsamości etnicznej, takie jak krysznaityzm, neoszamanizm czy rozmaite formy neopogaństwa związane z ruchem New Age. Politeizm wśród Rosjan pozostaje zjawiskiem niszowym, o niewielkiej skali oddziaływania społecznego, rozpowszechnionym w środowiskach subkulturowych i kontrkulturowych. Ruch neopogański jest podzielony i w małym stopniu zinstytucjonalizowany; cechuje go również naczy pluralizm światopoglądowy³.

Całkowicie odrębnym zjawiskiem jest odrodzenie duchowości politeistycznej wśród narodów, które przyjęły chrześcijaństwo (albo też islam lub buddyzm) stosunkowo niedawno, albo też nigdy nie zaakceptowały na masową skalę żadnej z wielkich religii uniwersalistycznych. Szamanizm pozostawał tradycyjną religią wielu małych rdzennych narodów Północy, Dalekiego Wschodu i Syberii przez cały okres ZSRR – w tym przypadku można mówić o nienaruszonej ciągłości przekazu tradycji, rytuałów, obrzęd-

² Zob. *Velesovaĭkniga*, Moskva 2004.

³ K. Aitamurto, *Neoyazychestvo or rodnoverie?: reflection, ethics and the ideal of religious tolerance in the study of religion*, Omsk 2007.

dów i duchowości. Inne ludy przyjęły którąś z wielkich religii stosunkowo późno, a pamięć o dawnych wierzeniach przetrwała w kulturze ludowej (nie wyłączając religijności). Zjawisko syntezy jednej z religii monoteistycznych oraz tradycyjnych kultów politeistycznych w sferze duchowości i obrzędowości można zaobserwować między innymi na Kaukazie. Religijność abchazo-adygskich Kabardyjczyków, Czerkiesów i Adygejczyków, podobnie jak tureckich Karaczajów i Bałkarów daleka jest od sunnickiej ortodoksji muzułmańskiej – zawiera w sobie liczne elementy kultów przedchrześcijańskich, a jej immanentną częścią jest kult duchów i przodków. Silne wpływy dawnych kultów scytyjskich i sarmackich można dostrzec w obrzędowości prawosławnych w większości Osetyjczyków. Unikalnym fenomenem jest też tradycyjna religia Abchazów, w której rytuałach uczestniczą zarówno nominalni wyznawcy prawosławia, jak i islamu. Znaczną skalę odrodzenie tradycyjnej religijności politeistycznej przybrało w państwach bałtyckich.

Prawdopodobnie jedynym narodem Europy, w którym tradycyjna religia politeistyczna przetrwała w nienaruszonej formie, są Maryjczycy (Mari). Ich tradycyjna religia przetrwała zarówno brutalną kampanię chrystianizacyjną prowadzoną w imperium carskim, jak też i przymusową ateizację z czasów ZSRR. Politeistyczna religia Maryjczyków, przez stulecia praktykowana w tajemnicy, od końca lat osiemdziesiątych przeżywa ponowny rozkwit. Jako że przez wieki zasady tego kultu były przekazywane z pokolenia na pokolenie, tradycyjną religię Mari trudno porównywać ją choćby z rosyjskim neopogaństwem, mającym charakter rekonstrukcyjny. Maryjski politeizm jako unikalna autentyczna europejska religia politeistyczna fascynuje religioznawców i etnologów. Renesans tradycyjnej religijności, ściśle powiązany z wzrostem świadomości etnicznej, ma też istotne konsekwencje dla sytuacji politycznej w Republice Mari El i w całym regionie Powołża⁴.

2. Maryjczycy (Mari) i ich tradycyjna religia politeistyczna

Maryjczycy (Mari, niegdyś nazywani Czeremisami) są ugrofińską grupą etniczną zamieszkującą obszar Powołża. Ich tradycyjną ojczyzną są terytoria wokół zbiegu dwóch wielkich rzek – Wołgi i Kamy. Dzielią się na trzy podstawowe grupy subetniczne – Maryjczyków Łąkowych (stanowią większą część etnosu – żyją na terytorium między rzekami Wołga i Wiatka), Maryjczyków Górskich (ich ojczyzną są tereny na prawym brzegu Wołgi) i Maryjczyków Wschodnich (mieszkają na terytorium przedgórza Uralu). Podczas ogólnorosyjskiego spisu powszechnego z 2010 r. narodowość

⁴ Zob. K. Ajmenmaher, G. Bordûgov, *Nacional'nyeistorii v sovetskomipostsovetskikhgosudarstvah*, Moskva 1999, s. 132–136.

maryjską zadeklarowało 547 605 osób⁵, co oznacza spadek o 9,38% względem spisu z 2002 r.⁶ Przedstawiciele nadwożańskiego etnosu posługują się językiem maryjskim, należącym do uralskiej rodziny językowej. Lingwiści wyróżniają cztery główne dialekty tego języka. W dawnych czasach używane było unikalne symboliczne pismo maryjskie, potem zastąpione przez zmodyfikowaną cyrylicę. Oprócz swojej rodzimej mowy, Maryjczycy posługują się także językiem rosyjskim.

Maryjczycy są narodowością tytularną Republiki Mari El położonej w środkowym biegu Wołgi i wchodzącej w skład Nadwożańskiego Okręgu Federalnego Federacji Rosyjskiej. Republika graniczy z Tatarstanem, Czuwaszją oraz obwodami niżnonowogrodzkim i kijowskim. Rosyjskie Powołże jest, obok Kaukazu Północnego, uznawane za region szczególnie niestabilny, charakteryzujący się szczególnie złożoną strukturą etniczną. W okresie „mobilizacji etnicznej” przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych szczególną dynamikę w dążeniu do niepodległości wykazały zamieszkujące region tureckie etnosy muzułmańskie – Tatarzy i Baszkirzy. Ruchy separatystyczne wśród innych grup etnicznych regionu, do których zaliczyć należy Czuwaszy, Mordwinów, Udmurtów i właśnie Maryjczyków, przybrały mniejszą skalę, a ich nacjonalizm przybierał przede wszystkim postać obronną (działanie na rzecz zachowania języka, kultury, terytorium i reprodukcji demograficznej)⁷.

Republika Mari El liczy 696 tysięcy mieszkańców, z czego 45,1% stanowią Rosjanie, a 41,8% tytularni Maryjczycy. 5,5% mieszkańców tego podmiotu federacji zadeklarowało przynależność do tatarskiej grupy etnicznej⁸. Stolicą republiki i zarazem najludniejszym miastem jest Joszkar-Oła (Czerwone Miasto), liczące 260 352 mieszkańców. Zgodnie z pewną ogólną prawidłowością etnodemograficzną współczesnej Federacji Rosyjskiej, w stolicy republiki dominują etniczni Rosjanie (68%), podczas gdy większość mieszkańców terenów wiejskich stanowią przedstawiciele etnosu tytularnego. Językami urzędowymi są maryjski (w odmianach górskiej i łąkowej) oraz rosyjski⁹.

Plemiona ugrofińskie zamieszkiwały terytoria Powołża od czasów prehistorycznych. Maryjczycy (zwani niegdyś Czeremisami) pojawiają się w kronikach ruskich, chazarskich, tatarskich i mongolskich. We wczesnym średniowieczu terytoria dzisiejszej Republiki Mari El znajdowały się w strefie wpływów Bułgarów Wożańskich. Po podboju Bułgarii Wożańskiej w 1236 r. przez wojska mongolskie pod wodzą Batu-

⁵ *Nacional'nyjsostavnaseleniá po sub'ektamRossijskojFederacii*, http://www.gks.ru/free_doc/new_site/perepis2010/croc/results2.html, odczyt z dn. 06.08.2014.

⁶ *Nacional'nyjsostavnaseleniá*, www.perepis2002.ru/ct/doc/TOM_04_01, odczyt z dn. 06.08.2014.

⁷ Zob. A. Wierzbicki, *Rosja. Etniczność i polityka*, Warszawa 2011, s. 153–154.

⁸ Zob. *Nacional'nyjsostavnaseleniá po sub'ektam...*

⁹ Zob. *Informacionnyj resurs Pravitel'stva Respubliki Mari El*, <http://gov.mari.ru/>, odczyt z dn. 06.08.2014; *Respublika Mari El*, <http://xn--80aqdibz7g.xn--plai/Pages/main.aspx>, odczyt z dn. 06.08.2014.

chana, ziemie Czeremisów weszły w skład Złotej Ordy, a później (po jej rozpadzie) Chanatu Kazańskiego¹⁰.

Po zdobyciu Kazania w 1552 r. car Rusi Iwan IV Groźny anektował ziemie zamieszkiwane przez Czeremisów, którzy jednak długo nie chcieli uznać zwierzchności Moskwy nad swoimi terytoriami. W ciągu kolejnych trzech dziesięcioleci doszło do trzech powstań, których konsekwencją były wojny czeremiskie. Pierwszy zryw Maryjczyków przypadł na lata 1552–1557 i został stłumiony przez moskiewskie wojska. Drugie powstanie rozpoczęło się w 1571 r., gdy wojska Chanatu Krymskiego pod wodzą Dewleta Gireja zdobyły i spaliły Moskwę. Przywódcą antyfeudalnego buntu Czeremisów został książę Kaczak, uznawany od tamtej pory za maryjskiego bohatera narodowego. Po trzech latach wojska Iwana Groźnego stłumiły powstanie, które – wbrew oczekiwaniom Czeremisów – nie zostało wsparte przez siły chana krymskiego. Trzecia wojna czeremiska przypadła na lata 1581–1585, a u boku Maryjczyków wzięli w niej udział inni rdzenni mieszkańcy Powołża – Czuwasze, Mordwini i Tatarzy. Powstanie zostało utopione we krwi przez znanego dowódcę moskiewskiego Iwana Mściławskiego. Starszyzna czeremiska została zmuszona przez regenta Borysa Godunowa do złożenia przysięgi na wierność carowi Fiodorowi. Po wojnach czeremiskich na Powołżu wzniesione zostały twierdze w Kozmodemiańsku i Carewokokszajsku, symbolizujące zależność regionu od Moskwy. Czeremisom zabroniono trudnić się kowalstwem oraz osiedlać się w miastach¹¹.

Po poskromieniu czeremiskiego zrywu niepodległościowego rozpoczęła się brutalna kampania chrystianizacyjna. Maryjczycy w większości pozostali lojalni wobec rodzimej wiary. Odrzucając prawosławne chrześcijaństwo, szukali schronienia w niedostępnych nadwołżańskich lasach. Uciskani i prześladowani, w 1775 r. Maryjczycy masowo poparli powstanie Jemieliana Pugaczowa.

W carskiej Rosji Maryjczycy stali się obiektem prześladowań. Kolejne kampanie mające na celu chrystianizację i asymilację ugrofińskiego ludu kończyły się niepowodzeniem. Wielu Maryjczyków z nadziejami powitało upadek caratu. W marcu 1917 r. powstała organizacja narodowa Marij Uszem (Związek Maryjski), która dążyła do wywalczenia autonomii kulturowej dla Maryjczyków. Ugrupowanie dążyło do utworzenia szkół z maryjskim językiem wykładowym oraz stawiało sobie za cel walkę z analfabetyzmem oraz przeciwstawianie się dążeniom rusyfikacyjnym. 22 października 1917 r. w Kazaniu nastąpił pierwszy zjazd narodu maryjskiego, podczas którego podjęto decyzję o powołaniu do życia ogólnonarodowej, scentralizowanej organizacji. W grudniu 1918 r. działalność Mari Uszem została rozwiązana, choć poszczegól-

¹⁰ Zob. M.G. Hudákov, *Očerki po istoriikazanskogohanstva*, Moskwa 1991.

¹¹ Zob. A.G. Bachtin, *Marijskij kraj v XIII-XVI vekah: očerki po istorii: monografiá*, Joškar-Ola 2012, s. 321–554.

ne jej regionalne sekcje mogły kontynuować swą działalność w wymiarze edukacyjnym i kulturalnym¹².

Nadejście władzy radzieckiej wraz z prowadzoną przez nią polityką *korienizacji* umożliwiło wielu grupom etnicznym uzyskanie własnych autonomicznych regionów. Tak też się stało w przypadku potomków dawnych Czeremisów – 4 listopada 1920 r. powstał Maryjski Obwód Autonomiczny (W 1936 r. przekształcony w Maryjską Socjalistyczną Republikę Radziecką). W latach dwudziestych nastąpił rozwój kultury i piśmiennictwa maryjskiego – pojawiły się pierwsze gazety i czasopisma, drukowano dzieła literackie, kwitła aktywność artystyczna i folklorystyczna. Ogromny regres w dziedzinie praw narodu maryjskiego przyniósł jednak okres stalinizmu. W okresie Wielkiej Czystki pod pretekstem walki z „burżuazyjnym nacjonalizmem” skazano na śmierć wielu przedstawicieli maryjskiej inteligencji, w tym tak wybitnych pisarzy, jak Ołyk Ipaj i Sergej Czawajn (obaj zostali zrehabilitowani dopiero w 1956 r.)¹³.

Odwilż chruszczowowska przyniosła złagodzenie polityki narodowościowej w ZSRR. Maryjczycy mogli rozwijać swoją kulturę i piśmiennictwo, lecz skład ich republiki stopniowo zmieniał się na niekorzyść ludności rdzennej. Jozskar Oła stała się miastem niemal w pełni rosyjskojęzycznym i zarazem ośrodkiem kultury radzieckiej. Tradycyjna kultura maryjska przetrwała na obszarach wiejskich, ludność których oparła się rusyfikacji i asymilacji.

Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów kultury maryjskiej jest unikalna religia politeistyczna, która oparła się zarówno chrystianizacji, jak i ateizacji. Tak jak w przypadku wyobrażeń sakralnych dawnych ludów ugrofińskich, fundament tradycyjnych wierzeń maryjskich stanowi kult potęgi natury w jej różnych hipostazach.

Według kosmologii tradycyjnej religii maryjskiej rzeczywistość ma strukturę troistą i składa się z trzech wymiarów – świata górnego, świata średniego i świata dolnego. Kosmos zamieszkiwany jest przez wiele inteligentnych istot – bóstwa (jumo), duchy i demony. Centralną rolę w maryjskim panteonie odgrywa bóg Kugu Jumo, władca niebiańskiego świata górnego, będącego domeną bóstw. Zasiada na złotym tronie w podniebnym pałacu, skąd może obserwować poczynania wszystkich istot w różnych wymiarach rzeczywistości. Pod wpływem wyznań monoteistycznych przyjmowanych przez sąsiednie ludy, Kugu Jumo stał się najważniejszym i najpotężniejszym z bogów i najwyższą istotą (kosmicznym bóstwem), stąd w niektórych interpretacjach współczesna religia marijska ma charakter bliższy henoteizmowi niż politeizmowi.

¹² Zob. Ū. Erofeev, *Listaastranicyistorii, iii Mari Ušem – podlinnonarodnoedviženiemari*, <http://finugor.ru/node/43582>, odczyt z dn. 07.08.2014.

¹³ Zob. K. Sanukov, *Stalinist Terror in the Mari Republic: the Attack on 'Finno-Ugrian Burgeois Nationalism*, „The Slavonic and East European Review”, 4.10.1996.

Kugu Jumo przejawia się w dziewięciu hipostazach, spośród których najważniejsze to Tul (bóstwo ognia), Surt (bóstwo gospodarstwa domowego) i Saksa (patronujący płodności). Antagonistą Kugu Jumo jest demoniczny Ketemet, władca ciemności i dolnego świata. W tradycyjnej religii maryjskiej nie jest on bynajmniej obiektem nienawiści i pogardy – przeciwnie, tak jak każdej innej istocie duchowej, należy mu się szacunek i cześć. Światłość i mrok Maryjczycy postrzegają jako dwie fundamentalne siły wszechświata, które, choć stanowią przeciwieństwa, uzupełniają się nawzajem¹⁴. Innymi ważnymi postaciami są Purysz, pan losu i przeznaczenia, Szudyr-Szamydz władający gwiazdami oraz Azyren, który przynosi śmierć. Ważną rolę odgrywa kult Słońca i Księżycy¹⁵.

Ceremonie tradycyjnej religii odbywają się zgodnie z tradycyjnym kalendarzem, który opiera się na cyklach solarnych i lunarnych.

Około 1870 r. powstał pacyfistyczny ruch religijny Kuga Sorta (Wielka Świeca), który stawiał sobie za cel przeciwstawienie się rusyfikacji, chrystianizacji i asymilacji. Protagonisci ruchu stawiali sobie za cel instytucjonalizację religii i kodyfikację jej zasad, opartych na miłości, tolerancji, czci oddawanej naturze, kulcie duchów przodków i rodzimych bóstw¹⁶.

Do 1887 r. masowe ceremonie i spotkania, podczas których wznoszono modły i odprawiano rytuały, odbywały się regularnie. Po tym roku nasiliła się polityka represyjna wobec wyznawców politeizmu, a praktyki religijne Maryjczyków przeniosły się z przestrzeni publicznej w przestrzeń prywatną. Za sprawą inicjowanych kapłanów (*karty*) przekazujących wiedzę o wierzeniach przodków z pokolenia na pokolenie, religia przetrwała nie tylko carskie kampanie chrystianizacyjno-asymilacyjne, lecz także represje okresu stalinizmu, których apogeum przypadło na lata 1937–1938. Złagodzenie polityki władz radzieckich wobec kultu religijnego nastąpiło po wybuchu II wojny światowej – wiadomo o kilku publicznych rytuałach tradycyjnej religii maryjskiej, które zostały wówczas publicznie odprawione. W epoce „odwilży”, w 1957 r. w świętym lesie w okolicy wsi Kupran-Sola odbyło się duże maryjskie rytualne zgromadzenie religijne¹⁷.

W poststalinowskim ZSRR wyznawcy tradycyjnej religii maryjskiej nie byli represjonowani, ale ich kult nie miał szans na rozwój, ani też choćby na oficjalną rejestrację. Maryjskie ceremonie były tolerowane, ale odbywały się wyłącznie w prze-

¹⁴ Zob. B. Knorre, *Neopaganism in the Mari El Republic*, [w:] B. Knorre, *Modern Pagan and Native Faith in Central and Eastern Europe*, Durham 2013 s. 249–265.

¹⁵ Ibidem, por. M. Haavio, *Mitologia fińska*, przeł. J. Litwiniuk, Warszawa 1997.

¹⁶ Zob. *Kuga Sorta*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/324429/Kuga-Sorta>, odczyt z dn. 06.08.2014.

¹⁷ Zob. V.A. Shnirelman, „Christians! Go home”: *A Revival of Neo-Paganism between the Baltic Sea and Transcaucasia (An Overview)*, „Journal of Contemporary Religion” 2002, vol. 17, nr 2.

strzeni prywatnej. Oficjalne władze, podobnie jak wielu Rosjan zamieszkujących Maryjską ASSR, traktowały tradycyjne wierzenia autochtonów jako przejaw anachronicznego, wstecznego zabobonu¹⁸.

3. Odrodzenie narodowe i religijne w Republice Mari El

Odrodzenie maryjskiej tożsamości narodowej następowało stopniowo od lat osiemdziesiątych XX w. Coraz szerzej kwestionowano dotychczas obowiązującą wykładnię historii, przypominając o takich jej epizodach, jak wojny czeremiskie, brutalna polityka chrystianizacji prowadzona przez władze carskie oraz represje doby stalinizmu. Odbywały się protesty przeciw próbom marginalizacji maryjskiego języka i kultury przez Rosjan. W listopadzie 1989 r. przedstawiciele maryjskiej inteligencji narodowej podjęli decyzję o reaktywowaniu ruchu „MarijUszem”. Decyzja ta została zaaprobowana przez władze partyjno-państwowe Maryjskiej ASSR¹⁹.

W 1990 r. politeistyczna religia maryjska została uznana za tradycyjne wyznanie Maryjskiej ASSR, równoprawne z chrześcijaństwem i islamem. Decyzję tę powszechnie odbierano jako wielkie zwycięstwo maryjskiego ruchu narodowego i istotny krok w kierunku rehabilitacji rodzimej tradycji. Trudno dokładnie ocenić liczbę dzisiejszych wyznawców maryjskiej wiary rodzimej. Według różnych szacunków tradycyjną religię wyznaje co czwarty albo nawet co drugi Maryjczyk, choć stopień zaangażowania jest zróżnicowany. Istnieje grupa ludności, która jednocześnie należy do Kościoła prawosławnego i uczestniczy w tradycyjnych obrzędach. Funkcjonują także synkretyczne grupy, odwołujące się do swoistej syntezy duchowości monoteistycznej i tradycyjnych maryjskich rytuałów²⁰.

Według ustawy o wolności sumienia i związkach religijnych uchwalonej przez Dumę Państwową w 1997 r. religie stanowiące nieodłączną część dziedzictwa historycznego Rosji powinny być traktowane z szacunkiem²¹. Według oficjalnego komentarza do ustawy, do religii tych zaliczają się „pradawne kultury pogańskie, które zachowały się i zostały odrodzone w republikach Komi, Mari-El, Udmurcji, Czuwaszji, na Czukotce i w kilku innych podmiotach Federacji Rosyjskiej”. Pomimo tego, maryjska religia tradycyjna i jej wyznawcy wielokrotnie stawały się obiektem ataków, przede wszystkim ze strony przedstawicieli Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Kapłani pra-

¹⁸ Zob. B. Knorre, op.cit.

¹⁹ Ū. Erofeev, op.cit.

²⁰ Zob. N. von Twickel, *Europe's Last Pagans Worship in Mari-El Grove*, „The St. Petersburg Times”, 7.07.2009.

²¹ Zob. *Federal'nyj zakonot 26 sentábrá 1997 g. N 125-F3 „O svobodesovestii o religioznyhob'edineniáh*.

wosławni z Republiki Mari El wielokrotnie wypowiadali się z rezerwą i pogardą na temat pogańskich kultów. Biskup Joszkar Oły Ioann potępił „czarownictwo” uprawiane przez maryjskich kapłanów, a w jednym z wywiadów uznał zgromadzenie religijne za „okultystyczne zwyrodnienie tradycyjnego pogaństwa”. Wyraził też zaniepokojenie faktem, że badacze z Finlandii i Węgier traktują Mari El jako rodzaj „pogańskiego rezerwatu” oraz ostrzegł przed praktykowaniem neopogaństwa²².

Za przeciwnika maryjskiego odrodzenia narodowego i tradycyjnej religii uważany jest Leonid Markielow, pełniący od 2001 r. funkcję prezydenta (od 2011 r. głowy) Republiki Mari El. Ten etniczny Rosjanin, gorliwy wyznawca prawosławia, prawnik i były deputowany do Dumy Państwowej FR sprawuje w republice władzę metodami autorytarnymi. Zarzucano mu korupcję i walkę z opozycją (w tym doprowadzenie do zamknięcia kilku maryjskojęzycznych czasopism). Działania przywódcy republiki były wielokrotnie poddawane krytyce przez opozycyjny Kongres Narodu Maryjskiego²³.

W 2006 r. działacz społeczny i zarazem kart (kapłan) maryjskiej religii tradycyjnej Witalij Tanakow napisał i wydał kontrowersyjną broszurę zadedykowaną *Onaeng Ojla* („Kapłan mówi”). Praca, oprócz charakterystyki tradycyjnych wierzeń Maryjczyków zawierała krytyczne wypowiedzi na temat monoteistycznych religii uniwersalistycznych, wezwania do walki o zachowanie tożsamości narodowej przez przedstawicieli ugrofińskiego ludu z Powołża, a także krytyczne opinie o władzach federalnych oraz innych maryjskich aktywistach. Broszura została uznana za ekstremistyczną, a jej autora 3 lipca 2006 r. skazano na obowiązkowe prace społeczne²⁴. Wyrok sądu wywołał protesty wśród Maryjczyków i przedstawicieli innych narodów ugrofińskich.

Dziś na terenie Republiki Mari El istnieje 360 świętych gajów, spośród których część ma status rezerwatów przyrody. W tradycyjnej religii maryjskiej wszystkie rytuały odbywają się w lasach, co jest symbolicznym wyrazem więzi człowieka z siłami przyrody. Drzewa (przede wszystkim dęby, brzozy i lipy) postrzega się jako swoiste mosty łączące świat ziemski z niebiańskim oraz ludzi z bogami. Wśród Maryjczyków istnieje hierarchia świętych gajów – niektóre z nich służą prywatnemu kultowi uprawianemu przez poszczególne rody i klany, inne są przestrzenią obrzędową poszczególnych wsi, jeszcze inne – są ogólnomaryjskim dobrem narodowym. Niektóre poświęcone są poszczególnym bóstwom i duchom, inne najwyższemu bogu Kugu Jumo

²² Zob. G. Fagan, *Mari paganism: traditional religion or destructive cult?*, http://www.religioscope.com/notes/2002/030_mari_a.htm, odczyt z dn. 06.08.2014.

²³ Por. *Vosem' let bezdarnogopravleniâ Markelovapriveli Marij El k glubokomukrizisu*, <http://mariuver.wordpress.com/2009/08/11/markelov-marii-el/>, odczyt z dn. 07.08.2014.

²⁴ Zob. *Brošuražrecastalapedmetomobviniâ po st. 282 UK*, <http://finugor.ru/node/434>, odczyt z dn. 07.08.2014.

albo też całemu panteonowi. Obecnie działalność religijną prowadzi ponad 120 kartów – inicjowanych kapłanów. Nieformalnym organem koordynacyjnym praktyk religijnych jest Rada Starszych, w której posiedzeniach uczestniczą szczególnie doświadczeni i szanowani kartowie. Tak jak w przypadku wielu innych religii etnicznych, nie istnieje żaden spisany kanon maryjskich modlitw czy obrzędów. Fundamentem religii jest holistyczna jedność sił natury, którą każdy z kapłanów może wyrażać innymi słowami i na inny sposób. Co roku odbywa się przeszło 20 świąt i publicznych festiwali religijnych. Najważniejszym z nich jest Wszechmaryjska Modlitwa, odbywająca się co roku na jesieni (dokładna data zależy od kalendarza lunarnego) w świętym gaju Sarawan Kusoto, której towarzyszy obfita uczta ku czci sił przyrody, duchów i bogów²⁵.

W 2001 r. powstał sojusz o nazwie Uralskie Wyznanie zrzeszający ugrofińskie politeistyczne organizacje religijne. Organizacja ma w założeniu być platformą dialogu i porozumienia wyznawców bliskich sobie religii etnicznych. W skład sojuszu weszła estońska rodzimowiercza organizacja Maavalla Koda, fińskie Unia na rzecz Rodzimej Religii, przedstawiciele wyznawców religii etnicznej Mordwinów-Erza oraz dwa maryjskie ośrodki religijne – centrum religijne Oszmari-Czimari i kulturowo-religijna organizacja „Sorta”. We wspólnej deklaracji przedstawiciele wszystkich ruchów religijnych oświadczyli, że pomimo trwającego stulecia ucisku ze strony oficjalnych religii i władz państwowych zdołali zachować swoje tradycyjne wierzenia, zawierające w sobie duchowe bogactwo narodów, które rozwinęły systemy harmonijnej koegzystencji ze środowiskiem przyrodniczym oparte o harmonijną unię człowieka z Naturą i Wszechświatem. Przedstawiciele religii ugrofińskich zobowiązali się podejmować działania m.in. na rzecz ochrony praw religijnych i kulturowych narodów uralskich, odrodzenia duchowego narodów, które zatraciły część swojego dziedzictwa oraz przekonania kolejnych pokoleń, że jedynie życie w harmonii z naturą może przynieść ludzkości szczęście²⁶.

4. Podsumowanie

Odrodzenie tradycyjnej religii politeistycznej w Republice Mari El jest fascynującym fenomenem. Fakt, że linia tradycyjnego przekazu inicjacyjnego nie została przzerwana od stuleci, stanowi fenomen na skalę europejską.

Nie ulega wątpliwości, że renesans maryjskiego pogaństwa ma szereg implikacji politycznych. Publiczne przyznawanie się do maryjskiego rodzimowierstwa jest zarazem manifestacją światopoglądową, równoznaczną z uznaniem wartości tradycyjnej

²⁵ Zob. Û. Popov, *Marijskaâtradicionnaâreligiâpererastaetnacional`nye ramki*, <http://finugor.ru/node/12131>, odczyt z dn. 07.08.2014.

²⁶ *Declaration of the Uralic Communion*, <http://www.maavald.ee/eng/uudised.html?rubriik=50&id=362&op=lugu>, odczyt z dn. 06.08.2014.

kultury ugrofińskiej i sprzeciwem wobec rusyfikacji oraz chrystianizacji. Udział w rytuałach religii politeistycznej jest dla wielu Maryjczyków wyrazem ich przywiązania do własnej tożsamości etnicznej oraz niezgody na asymilację. Niekoniecznie musi jednak być równoznaczne z nacjonalizmem, rusofobią czy separatyzmem. Tego rodzaju postawy występują wśród Maryjczyków, mają jednak charakter mniejszościowy. Niektórzy przedstawiciele władz lokalnych są jednak skłonni interpretować wszelkie przejawy odrodzenia rodzimej religii jako manifestację dążeń separatystycznych.

Znany etnolog i badacz neopogaństwa Wiktor Szniirelman zaobserwował dwa równoległe nurty odrodzenia politeistycznego na Powołżu. Jednym z nich jest ponowny rozkwit tradycyjnej obrzędowości i ludowej religijności na prowincji, drugim – doktryny filozoficzne i kosmologiczne odwołujące się do tradycyjnych wierzeń etnicznych, które zyskują popularność wśród części przedstawicieli wielkowiejskiej inteligencji, poszukującej własnej tożsamości i odrzucającej chrześcijaństwo jako nurt obcy duchowo, utożsamiany z praktykami kolonizacji i rusyfikacji²⁷.

W myśl tej interpretacji tradycyjna religia maryjska miałaby cechy pradawnego kultu o niezakłóconej inicjacyjnej linii przekazu, ale także – w swym wariacie wielkowiejskim – pewne elementy rekonstrukcjonistycznej „tradycji wynalezionej”. Przy wszystkich zastrzeżeniach krytycznych, politeistyczne odrodzenie religijne wydaje się fenomenem autentycznym, a przy tym niezwykle interesującym z etnologicznego i religioznawczego punktu widzenia. Na uwagę zasługuje również doktryna religii, oparta na szacunku dla natury, holistycznym postrzeganiu kosmosu oraz wyrzeczeniu się przemocy. Wartości te zyskują na znaczeniu w turbulentnych czasach późnej epoki przemysłowej.

Summary

The revival of the traditional polytheistic religion in the Republic of Mari El

The following article is dedicated to the rebirth of traditional polytheist faith in Mari El Republic, which is a part of Volga Region within Russian Federation. The author presents an outline of the history and culture of Finno-Ugric Mari ethnos and describes their unique polytheistic religion. This native cult having its roots in Finno-Ugric mythology has survived numerous christianization and atheist campaigns to become one of the fundamentals of cultural and national rebirth in 80s and 90s of the 20th century in Mari El Republic The article describes the contemporary Mari polytheist religion and its influence on the political life of Volga Region.

Keywords: Russian Federation, Volga Region, Mari El Republic, Mari people, religion, polytheism, tradition, native faith, paganism

²⁷ Zob. V. Shniirelman, op.cit.